

Lietuvos orientalistikos istorija

LITURGIJA IR MUZIKA LIETUVOS KARAIMŲ DIEVOGARBOJE

Karina FIRKAVIČIŪTĖ

Lietuvos muzikos akademija

Šiame straipsnyje autorė nagrinėja liturgijos ir muzikos santykį Lietuvos karaimų dievogarboje. Tai pirmas tokio pobūdžio analitinis darbas, sistemškai ir įvairiais aspektais žvelgiantis į šias dvi karaimų kultūrinio palikimo dalis Lietuvoje. Jų sąsajos buvo pirmiausia suformuotos religinių kanonų. Griežto tradicijų laikymosi dėka išliko daugmaž visas liturgijos ritualas, atskleidžiantis nemažai unikalių muzikos ir pačios liturgijos sistemos savybių. Nagrinėjimui pasitelkti redukcijos bei palyginimo metodai. Lietuvos karaimų muzikinei tradicijai iki šiol (išskyrus kitus šios autorės darbus) nebuvo skirta deramo dėmesio. Šiame rašinyje ir jį tęsiančioje autorės daktarinėje disertacijoje siekiama užfiksuoti ir išnagrinėti ypatingąsias karaimų muzikinio palikimo gyvavimo formas.

Lietuvos karaimai yra savita etnokonfesinė grupė, išpažįstanti karaizmą, o tautinėmis šaknimis kylanti iš senųjų tiurkų klajoklių genčių (chazarų, kipčiakų). VII–X a. po Kr. dalis tiurkų genčių įėjo į tuo metu didelėje teritorijoje prie Volgos, Juodosios, Kaspijos jūrų gyvavusios, skirtingų tikėjimų žmones jungusios Chazarų valstybės sudėtį. Ilgainiui Chazarų kaganatas pasipildė ir dar viena religija – karaimų. Ją atnešė misionieriai, kurie kelias tiurkiškas gentis atvertė į naują (karaimų) tikėjimą. Po truputį šios gentys prarado savo tiurkiškus vardus, ir religijos pavadinimas virto naujuoju karaimų etnonimu. Misionieriai keliavo ir į kitas vietas – Egiptą, Iraną, Bizantiją, Artimuosius Rytus. Taip karaimų religija paplito šiuose regionuose, tapdama etniškai skirtingų tautų gyvenimo dalimi. Panašiai kaip tiurkiškos gentys, kita-taučiai karaimų religijos išpažinėjai imdavo vadintis religijos – karaimų – vardu. Todėl reikėtų pažymėti, kad tik Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos ir Krymo karaimai bei išeiviai iš šių vietų etni-ne kilme yra tiurkai, išpažįstantys karaizmą. Visur kitur pasaulyje „karaimas“ žymi tik šios religijos išpažinėją, etniškai galintį priklausyti skirtingoms tautoms.

Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos ir Krymo karaimai kalba savo gimtąja karaimų kalba, priklausančia tiurkų kalbų vakarų kipčiakų grupei.

Lietuvoje karaimų istorija prasideda XIV a. pabaigoje, 1397–1398 m., kai Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas, atkėlęs karaimus (iš pradžių kelis šimtus šeimų) nuo Juodosios jūros

krantų po vieno iš mūšių su Aukso Orda, įkurdina juos Trakuose kaip savo sargybinius. Vėliau karaimų gyvenviečių atsiranda ir kituose svarbiuose valstybės pasienio regionuose – Biržuose, Upytėje, Naujamiestyje, Panevėžyje ir kt. 1441 m. Jonas Kazimieras suteikė Lietuvos karaimų bendruomenei Magdeburgo (savivaldos) teises. Kiti valdovai jas pratęsdavo¹.

Karaimų tikėjimo doktrina – karaizmas – mokslinėje literatūroje yra gana išsamiai aptariama, tačiau šios temos nagrinėjimai stipriai priklauso nuo pačių tyrėjų – nuo jų kilmės (ar mokslininkas yra „iš vidaus“, ar „iš išorės“), nuo požiūrio konteksto, politinio angažuotumo ir šių veiksmų sąlygoto tyrimo objektyvumo. Karaizmas iš esmės yra grynasis Senojo Testamento (toliau – ST) tikėjimas, savo dogmas grindžiantis vien Biblijoje užrašytomis tiesomis ir nepripažįstantis jokių šiuos šventuosius tekstus žodžiu ar raštu komentuojančių autoritetų. Visos tikrosios tiesos glūdi tik ST ir kiekvienas karaizmas tikintis turi teisę jų pats šiame tekste ieškoti. Karaizmo esmę atspindi ir pats religijos pavadinimas (karaizmas), kilęs iš veiksmažodžio *kara*, arabų ir hebrajų kalbose reiškiančio *skaityti, recituoti Šv. Raštą*². Tos pačios šaknies yra ir *Koranas*.

Plačiausiai pripažįstama ir labiausiai tikėtina teorija apie karaizmo doktrinos susidarymą sako, kad karaizmas atsirado VIII a. Mezopotamijoje, Abasidų dinastijos kalifo Abu-Džafar-Abdullah al-Mansuro, valdžiusio 754–775 m., laikais. Naujos doktrinos idėja pasipriešinti esa-

¹ Žr. A. Baliulis, S. Mikulionis, A. Miškinis, *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius, 1991; S. Kričinskis, *Lietuvos totoriai*, Vilnius, 1993; A. Zajączkowski, *Karaims in Poland*, Krakow, 1961 ir kt.

² Terminas *kara-im* yra daugiskaitinė *kara* forma, reiškianti *skaitantys*. Nepaisant aiškios jo kilmės, mokslinėje literatūroje dažnai kyla įvairių nesusipratimų, vartojant šį žodį. Šios srities darbuose taip pat funkcionuoja keli kiti terminai, turintys skirtingą gramatinę išraišką, bet reiškiantys tą patį. Pvz., anglų kalboje karaimams pavadinti dažnai aptiksime žodžius *karaitė (caraitė, qaraitė)* arba *karaites*. Šie terminai atspindi anglų kalbos žodžių darybą: prie jau minėtos šaknies *kara-* čia pridėta priesaga *-ite* (arba *-ites* daugiskaitai), nurodanti žmogui ar organizacijai atsidavusį žmogų, entuziastą, pasekėją (Oxford, 1988:1016). Analogiškai vokiečių kalboje funkcionuoja terminas *der(die) Karäer*. Patys karaimai Lietuvoje, Lenkijoje, Ukrainoje, Rusijoje, Kryme karaimų kalba save vadina dar kitaip, t. y. šaknį *kara-* pritaikydami tiurkų kalbų struktūrai: vienaskaita *karaj*, daugiskaita *karajlar*.

Pastaruoju metu, kai imta daugiau kalbėti apie etninę, ne vien apie religinę karaimų kultūrą, mokslininkų darbuose atsirado mėginimų terminais pažymėti skirtingą karaimų etninę kilmę. Kalbant ir rašant apie karaimus-tiurkus (gyvenančius daugiausia Lietuvoje, Lenkijoje, Ukrainoje, Rusijoje, Kryme), juos mėginta visomis kalbomis vadinti vienodai *karaimais (Karaims, Karaimen)* (žr. T. Harviainen, „Signs of new life in Karaim communities“, *Ethnic encounter and culture change. Papers from the Third Nordic Middle East Conference on Middle East*, Bergen, 1997; E. Czato, „Some typological properties of North-Western Karaim in areal perspectives“, *Areale, Kontakte, Dialekte. Sprache und ihre Dynamik in mehrsprachigen Situationen*, Bochum: Brockmeyer, 1996 ir kt.). O kitos karaimų grupės, išpažįstančios karaizmą, tačiau esančios kitos etninės kilmės (pvz., arabai) ir toliau buvo vadinamos *Karaites*. Toks filologinis padalijimas tarsi ir būtų aiškus, tačiau: a) terminų reikšmė nesikeičia – jie patys savaime tų skirtybių nereiškia, b) ne visi mokslininkai tokį atskyrimą vartoja, c) šitaip vis vien neišvengiama platesnio istorinio diskurso apie tautos ir religijos santykį. Kadangi šie skirtingi terminai ir jiems dirbtinai priskiriamos atitinkamos konotacijos nėra visiškai pagrįsti, šiame darbe jų visų nevertosime. Priimtinausias iš jų šiame kontekste lieka tik vienas – karaimai (beje, lietuvių kalba tai taip pat gramatinis kompromisas – prie daugiskaitinės formos pridėta daugiskaitinė lietuvių kalbos galūnė), juolab kad kalbama daugiausiai apie karaimų religiją. Tautinės įvairių karaimų grupių skirtybės tekste bus komentuojamos atskirai.

mai rabinistinei³ ST komentavimo ir švento šių komentarų laikymosi tradicijai kilo Ananui, Dovydo sūnui. Dėkingoje islamo dirvoje jo pasekėjų ratas vis plėtėsi, naująją teoriją imta kodifikuoti, konceptualizuoti. Pamažu ji įgavo normalų religinės srovės pagreitį, atversdama į naująją tikėjimą įvairių tautų žmoniu.

Karaizmo religinei doktrinai nemažą įtaką darė islamas – perimti analogijos (kyjas), tikėjimo laisva žmogaus valia, religinės terminijos (antropomorfiniai vaizdiniai keičiami simbolinėmis sąvokomis)⁴ principai, kai kurios religinės dogmos (kybla), bei sąvokos (kurban). Pripažįstama, jog islamo tiesų Ananas, Dovydo sūnus, sėmėsi pirmiausia iš Abu-Hanifos, žmogaus, įsteigusio vieną iš keturių kanoninių islamo mokyklų, su kuriuo Ananas kurį laiką kartu praleido Bagdado kalėjime (Dubiński, 1994:50).

Pasak Danielio J. Laskero, tyrinėjusio islamo įtaką karaizmo atsiradimui, Ananas ir toliau vadovavosi islamu, formuluodamas naujojo tikėjimo kanonus. Iš keturių pamatinių islamo teisės sistemos principų (1 – šventasis tekstas – Koranas, 2 – tradicijos, papildančios šventąjį tekstą – suna, 3 – analogijos principai – kyjas, 4 – naujų įstatymų priėmimas visos bendruomenės sutarimu – idžma) Ananas ir jo pasekėjai tris principus (1, 3, 4) tikrai galėjo perimti iš islamo teisės. Reikėjo atsisakyti tik pasitikėjimo tradicijomis, kurių iš esmės negalėjo būti naujojoje doktrinoje. Vietoje jų atsirado asmeniško autoriteto, idžtichado konceptas, pagrindęs garsųjį Anano *dictum*: „Krupščiai ieškokite Biblijoje ir nepasitikėkite mano nuomone“ (Lasker, 1989:24–25).

Kitos teorijos apie karaizmą atkreipia dėmesį į tai, jog islamas pats savaime neatsirado tuščioje vietoje ir savo įstatymų, kanonų ar dogmų nesugalvojo, o juos suformulavo pagal tuo metu jau egzistavusias kitų monoteistinių religijų (judaizmo⁵, krikščionybės⁶) mokymų pavyz-

³ *Rabbi* – hebr. *mokytojas*. Rabinai atsirado tik Talmudiškuoju (po antrosios Šventyklos sugriovimo) žydų istorijos laikotarpiu. Jie, kaip ankstesnių laikų kunigų ir rašto mokovų įpėdiniai, kodifikavo žydų teisę, aiškino Šv. Raštą, o savo ginčus ir nutarimus įmžino talmudinėje literatūroje.

⁴ Plg. A. Zajączkowski, „Unikanie wyrażeni antropomorficznych w przekładach karaimskich“, *Mysl karaimska*, II/2, 1929, 9–24.

⁵ Kadangi ST pirmiausia vienareikšmiškai siejamas (ir ne vien populiarioje literatūroje) su judaizmu, nors taip ir susiaurinamas visas asociatyvusis ST pasaulis bei sumenkinami jo glaudūs ir gilūs ryšiai su senosiomis civilizacijomis, dažnai iškyla karaimų tikėjimo ir judaizmo santykio problema. Todėl čia reikėtų pridurti, jog judaizmas neapsiriboja vien ST tekstu, o turi dar ir labai svarbią „žodinę Torą“, tradicijų, etikos ir religijos normų, pagrįstų ST interpretacijomis, kompleksą. Svarbu taip pat, jog „žydai dažnai apibūdina judaizmą ne tiek kaip religiją, kiek gyvenimo būdą, ir šis pasakymas atskleidžia giliai slypintį netikrumą dėl judaizmo kaip religijos [...] apibrėžimo. Galima nesuklystant pasakyti, kad žodžio „religija“ vartojimas, kai juo pirmiausia išreiškiama įsitikinimų sistema, yra atsiradęs iš krikščioniškojo požiūrio į pačią krikščionybę. Lyginamoji religijotyra – tai akademinė disciplina, išrutuliuota krikščioniškuose teologijos fakultetuose, ir ji linkusi visiškai skirtingus reiškinius brukti į krikščioniško kirpimo tramdomuosius marškinius. [...] Pats „religijos“ terminas judaizmui buvo svetimas iki palyginti nesenu laikų, kai dialogas su krikščionyste privertė žydus jį pripažinti ir imti vartoti. [...] Net žodis „judaizmas“ žydų religijos prasme yra palyginti neseniai atsiradęs žydų žodyne. Kaip ir nemaža dalis anglų kalboje vartojamos žydų religijos terminijos, [...] šis žodis yra graikų kilmės; tai abstraktusis daiktavardis, padarytas iš žodžio, reiškiančio „žydą“. Savo pirmine vartoseną jis nenurodo tikybės, o greičiau apytikriai reiškia „žydišką tapatybę“ (De Lange, 1996:14–15).

⁶ Apie ryšį su esenais, terapeutais ir kitomis ankstyvosios krikščionybės grupėmis žr. S. Szyszmano, D. K. Falko, P. F. Bradshawo, J. Allegro, E. Wernerio ir kt. darbus.

džius. Tačiau vienareikšmiai atsekti tikrąsias kiekvieno religinės teisės teiginio šaknis yra iš esmės neįmanoma. Įvairios teorijos, išskylančios kaip atskirų mokslininkų interpretacijos, dažniausiai suformuluojamos nagrinėjant vieną ar kitą specifinį šios temos aspektą⁷.

Šiandien tebefunkcionuojanti Lietuvos karaimų liturgijos visuma – tai liturginių metų⁸, savaitės ciklai, kiekvienos dienos, atskirai – iškiliausios savaitės dienos šeštadienio (pagal ketvirtąjį Dievo įsakymą (Iš 20:8–12) liturgija, pasninkai, mėnulio jaunatys. Pats terminas *liturgija* (gr. *leiturgia* – visuomeninės pareigos, tarnyba) čia vartojamas pažymėti viešą religinio kulto formą – kolektyvinių ritualinių, bažnyčios hierarchijos sankcionuotų sakralinių veiksmų visumą, taip pat kaip kulto, ritualo sinonimas⁹.

Vidinę nūdienos pamaldų eigą atspindi naujasis Karaimų liturginis maldynas (I) (Vilnius: Baltos lankos, 1998, sud. vyresnysis bendruomenės dvasininkas Mykolas Firkovičius (1924–2000), kuriuo šiame darbe remiamasi. Jis parengtas pagal 1891–1892 m. Vilniuje išleistą keturdalį karaimų maldyną, taip pat pasinaudojus kitomis spausdintomis karaimų maldaknygėmis, rankraščiniais liturginiais tekstais. Specifinis naujojo Liturginio maldyno (I) bruožas yra tas, jog ši maldaknygė – pirmoji, atspausdinta karaimų kalba. Iki tol spausdintose karaimų maldaknygėse (nuo pirmosios, išleistos 1528 m. Venecijoje) tik dalis tekstų (bent po vieną maldą ar giesmę) buvo pateikiama karaimų kalba. Dauguma kitų tekstų būdavo spausdinami Šv. Rašto – hebrajų kalba. Kartu su visais spausdintais tekstais ir žodine tradicija perduodamomis apeiginėmis bei religinėmis tiesomis karaimai išlaikė ir specifinį būdą liturginius tekstus, parašytus hebrajų kalba, skaityti karaimiškai: žiūrint į hebrajišką tekstą, mintyse verčiama (arba mokama mintinai) ir iš karto rečituojama karaimiškai.

Karaimų liturgija buvo sutvarkyta XIII a. pabaigoje. Tai padarė žymus to meto mokslininkas, filosofas, teologas, egzegetas, poetas, gydytojas karaimas Aaronas Vyresnysis (Dubiški, 1994 : 54), gyvenęs 1260?–1320 m. Pats liturginis karaimų pamaldų vyksmas nėra griežtai raštu teoriškai apibrėžtas. Rašant šį darbą, buvo atlikta speciali lyginamoji kelių maldynų ir praktikos analizė. Ji leido nustatyti, kokia yra liturginio pamaldų vyksmo sąranga, šerdis ir kaip ji kinta, priklausomai nuo: a) paros laiko (išvakarės ar rytas), b) nuo dienos reikšmingumo (eilinė diena ar šeštadienis), c) nuo konkrečios metų kalendoriaus progos (Velykos, Sekminės ar kita šventė). Išnagrinėjus kelių švenčių pamaldų eigą, sulyginus naująjį Liturginį maldyną (I) bei 1891¹⁰, 1903¹¹ m. leistas maldaknyges, pastebėta, jog visą kiekvienų pamaldų eigą galima dalyti į 3 stambias dalis:

⁷ Žr. E. Werner, „The Musical Aspects of Dead Sea Scrolls“, *The Musical Quarterly* 43, New York, 1957, 21–37; N. Schur, *The Karaite Encyclopedia*, Peter Lang, 1995; Z. Ankori, *Karaites in Byzantium*, New York, 1959; Ph. Miller, *Karaite Separatism in Nineteenth-Century Russia*, Cincinnati, 1993; P. S. Goldberg, *Karaite Liturgy and its Relations to Synagogue Worship*, Manchester, 1957; S. Szyszman, *Le Karaïsme*, Lausanne, 1980; S. Kuzgun, *Hazar ve Karay türkleri*, Ankara, 1993 ir kt.

⁸ Karaimai turi savo atskirą Mėnulio kalendorių, pagal kurį metus sudaro 354 dienos, 8 valandos, 48 minutės. Jis suskirstytas į 19 metų ciklą, kuriame yra 12 normalių ir 7 keliamieji metai su tryliktuoju papildomu mėnesiu. Mėnuo susideda iš 29 arba 30 dienų.

⁹ *Religijotyros žodynas*, Vilnius: Mintis, 1991, 226.

¹⁰ 1891 m. Vilniuje septintą kartą išleista keturių knygų pavidalo maldaknygė, papildyta pagal penktąjį leidimą.

¹¹ 1903 m. Eupatorijoje aštuntą kartą išleista dviejų knygų pavidalo maldaknygė.

1) įvadas, savo turiniu daugmaž vienodas kiekviena liturgine proga, šeštadienį pasibaigiantis 92-ąja psalme (eilinę dieną – ps. 111 arba ps. 51), 1 lentelėje – Nr. 11;

2) konkrečiai liturginei progai skirtos maldos – jos skyla į dvi grupes:

a – tiesiogiai su proga susiję tekstai (iki ps. 67; 1 lentelėje – Nr. 15),

b – apibendrinanti tyliųjų maldų grupė (iki maldos *Machtavludur adyj Sienin*; 1 lentelėje – Nr. 21);

3) baigiamoji dalis (ištraukos iš Pranašų knygų, palaiminimai, mirusiųjų paminėjimai).

Pamaldos pradedamos ir baigiamos *Atamyz ki kiokliardia* („Tėve mūsų“) malda. Ryškiausias dalis skiriantis bruožas, pastebėtas šio tyrimo metu ir vertas ypatingo dėmesio, yra tas, kad vieną nuo kitos pamaldų dalis dažniausiai atskiria tam tikra psalmė.

Tokia struktūra atsispindi pateikiamoje 1 lentelėje, kuri sudaryta pagal naujajame Liturginiame maldyne (I) išspausdintą šeštadienio ryto pamaldų schemą. Čia perspausdinamoje len-

1 lentelė. Šeštadienis (ryto pamaldos)

Pamaldų dalis	Nr.	PsL LM(I)	Pavadinimas	Vertimas	Biblijoje
1.	1	23	Atamyz ki kiokliardia	Tėve mūsų kurs esi danguje	
	2	42	Bu koltchamny tiogiamin	Šią maldą išsakau	
	3	29	Bolsun ady Tienrinin machtavlu	Tebūna pagarbintas Dievo vardas	ps. 113,103
	4	43	Ki juvuz ėgianimizdia	Žemai nusilenkus	
	5	43	Sahynma sahynhyn	Prisiminti prisimink	
	6	44	Da tiutiatsin anyn ūstiunia	Ir tešventina jį smilkydamas	
	7	44	Ėšitkin ė Tienri	Išgirsk, o Dieve	ps. 86
	8	46	Tiušiajim ėndi	Pasiduodu Viečpaties galiai	
	9	47	Kolamyn kyblalaryjny	Pasigailėk, manęs, Dieve	ps. 51
	10	49	Bijandirgin džany n kulujnun	Nudžiuginki Tavo tarno sielą	
	11	50	Čozmach jry	Giedojimo giesmė	ps. 92
2 a	12	51	Nie kioptiur jachšylyhyj	Kiek daug gerumo	
	13	53	Ullu ėtiajim	Gausinu	
	14	56	Tienrimiz biznin	Mūsų Dieve	
	15	57	Tienri chajyfsunhej	Tepasigaili Dievas	ps. 67
2 b	16	57	Da halieginia tynlahyn	Ir dabar išklausk	
	17	58	Machtavludur (tyjyltyn)	Tebūna pašlovintas (tyliai)	
	18	58	Kiplianijiz da kiučiajsin	Stiprėkite ir tesustiprėja	
	19	59	Koltcha byla (tyjyltyn)	Prašydamas (tyliai)	
	20	59	Koltchalaryjz kabul bolhej	Tebūna išklaudytos jūsų maldos	
	21	38	Machtavludur adyj Sienin	Tebūna pašlovintas Tavo vardas	
3	22	59	Jochtur Tienrimiz kibik	Nėra kito kaip Dievas	
	23	60	Da siozliadim	Ir kalbėjau	
	24	60	Da mieriesliarliar	Ir paveldės	Jesaia
	25		Alhyšlar	Palaiminimai	
	26		Sahynčlar	(mirusiųjų) paminėjimai	
	27		Kim symarlansa	Kas pasiduos	
	28		Atamyz ki kiokliardia	Tėve mūsų kurs esi danguje	

telėje paliktos su šeštadieniu susijusios maldos bei prirašytas dešinysis stulpelis „Biblijoje“, nurodantis ST teksto citatą. Beje, daugelis maldų tekstų karaimų liturgijoje yra sudaryti iš bibliinių sakinių, kurie dažniausiai būna paimti po vieną ar kelis iš skirtingų vietų. Dešiniajame stulpelyje užrašyta konkreti ST vieta nurodo, kad čia cituojamas beveik pilnas ST tekstas, be kitų intarpų.

Per konkrečias šventes pamaldos pasipildo naujomis maldomis, o pati pamaldų struktūra būna šiek tiek pakitusi tik ypatingą dieną – Atgailos ir atleidimo šventę (Bošatlych kiuniu). Svarbiausias pokyčio dalykas čia susijęs su pačia šventės proga, jos turiniu – 2 a dalyje įsiterpia gausi nuodėmių išpažinimo ir atgailos maldų grupė, po kurios seka palaiminimų ir skaitinių maldos, paprastai esančios 3-ioje pamaldų dalyje. Toliau vėl grįžta įprasta 2 a dalies seka iki jos pabaigos (ps. 67). 2 b dalies nebelieka. 3-ioje dalyje vėl įsiterpia gausūs meldimai ir atgailavimai, pasibaigiantys ps. 20 ir *Atamyz ki kiokliardia* („Tėve mūsų“).

Kitas svarbus liturginio vyksmo dalykas yra jo prasmė, turinys, užpildantis jau apibrėžtas struktūras. Apie tai, iš kokių maldų privalo susidėti pamaldos, nurodymų randame keliuose rašytiniuose šaltiniuose. Vienas pirmųjų tokių nurodymą duoda Jokūbas Duvanas (1845–1901). Savo „Katekizme“ jis rašo, kad pamaldas sudaro trejų maldos: 1) šlovinimo, 2) dėkojimo, 3) meldimo, prašymo. Kito šaltinio, Felikso Maleckio išleistos maldaknygės „Jokūbo balsas“¹² (rusų kalba) duomenimis, karaimų pamaldas sudaro: 1) šlovinimo, 2) dėkojimo, 3) atgailavimo, 4) prašymo, 5) tikėjimo išpažinimo maldos (Glas Jakova, 1910:XII).

Garsaus mūsų laikų orientalistu, karaimų kultūros ir religijos tyrinėtoju Ananiaszo Zajączkowskio (1903–1970) studijoje lenkų kalba „Nabożeństwo karaimskie“ (rankraštis 1949 m., atsp. 1987 m.¹³) randame analogišką „Jokūbo balsui“ maldų paskirstymą. Išvardinęs maldų kategorijas (šlovinimo, dėkojimo, atgailos, prašymo ir tikėjimo išpažinimo), autorius pirmą kartą pabrėžė, jog maldos į šias penkias grupes skirstomos pagal jų turinį (Zajączkowski, 1987:19).

Kitas karaimų tiurkologas, istorikas Aleksandras Dubinskis straipsnyje „Osnovy karaimskoj religii“ mini keturias maldų grupes: 1) šlovinimas, 2) dėkojimas, 3) atgaila, 4) maldavimas, prašymas (Dubiński, 1994 : 54).

Maldų seka pagal turinį tam tikra prasme yra viso liturginio vyksmo esmė, jo „dramaturgijos“ pagrindas. Tačiau šiuolaikinėje religijotyrytinėje literatūroje apie karaizmą toks liturginės „dramaturgijos“ tyrimas dar neatliktas. Todėl šis klausimas toliau nagrinėjamas atskirai. Anksčiau pavyzdžiuose nubrėžtomis švenčių struktūroms pagal atitinkamų tekstų prasmę buvo pritaikytos minėtos maldų turinio, jų prasminės intencijos kategorijos (2 lentelė). Kadangi maldų turinio kategorijos neišvengiamai egzistuoja bemaž visų maldų tekstuose, negalima teigti,

¹² Šią dviejų dalių maldaknygę rusų kalba parengė karaimas Jokūbas Penbekas (1846–1910) iš Jekaterinodaro (dabar – Krasnodaras). Deja, jis mirė, nesulaukęs jos pasirodant. Todėl maldaknygės redaktorius Feliksas Maleckis J. Penbeko garbei ją pavadino „Jokūbo balsu“.

¹³ A. Zajączkowski, „Nabożeństwo karaimskie“, *Karaimi (Materiały z sesji naukowej)*, Pieniężno, 1987, 16–20.

2 lentelė. *Alačych (Padangčių) šventės 8-a diena, šeštadienis*

Pamal- dų dalis	Pagal turinį	Nr. vakaro	Nr. ryto	Psł LM(I)	Pavadinimas	Vertimas	Biblijoje
1	kreip.	1	1	23	Atamyz ki kiokliardia	Tėve mūsų kurs esi danguje	
	kreip.	2		24	Ė Tienri ėšitkin	O, Dieve, iėgirsi	
	kreip.		2	73	Ė Tienri tanbylada	O, Dieve, iš ryto	
	šlovin.		3	29	Bolsun ady Tienrinin machtavlu	Tebūna pagarbintas Dievo vardas	ps. 113,103
	šlovin.		4	73	<i>Kiusianiabiz bolna</i>	Ilgimės būti	
	šlovin.	3	5	74	<i>Nie siuviardirtar</i>	Kokie mieli	ps. 84
	?tik. išpaž.	4	6	31	<i>Turujuz machtav bierijz</i>	Stokite, šlovinkite	
	šlovin.		7	74	<i>Kielijz bašurajych</i>	Atsiklaupkime	
	dėkojimas	5	8	75	<i>Ki juvuz eėianimizdia</i>	Žemai nusilenkus	
			9	43	Sahynma Sahynhyn (4-as Dievo įsak.)	Prisiminti prisimink	
			7	75	Da jandyrhanda Aharon (siužetinis sakiny)	Ir uždegė Aaronas	
			10	44	Da tiutiatsin anyn ūstiunia (siužetinis sakiny)	Ir tešventina jį smilkydamas	
			11	76	<i>Sarnajz kiokliar</i> (siužetinis sakiny)	Giedokite dangūs	
	?		12	44	Ėšitkin ė Tienri	Iėgirsi, Dieve	ps. 86
	šlovin.	8	13	76	<i>Machtav bierijz</i>	Šlovinkite	
	atgaila		14	46	Tiušiajim ėndi	Pasiduodu Viešpaties galiai	
	atgaila		15	47	Kolamyn kyblalaryjny	Pasigailėk, manęs, Dieve	ps. 51
	meldimas		16	49	Bijandirėin džany n kuljunn	Nudžiuginki Tavo tarno sielą	
			17	77	Bijanmiagin dušmanym	Nesidžiauki priešė	
		18	50	Čozmach įvry	Giedojimo giesmė	ps. 92	
		19	111	Nie kioptiur jachdolyhyj	Kiek daug gerumo		
2 a		9	78	Machtav ochujuz	Šlovinimą skaitykite	ps. 111	
		10	20	78	<i>Tienri Cijjonda</i>	Dievas Sione	ps. 99, 119, 33
		11	21	79	<i>Bulej ajty kiučliu Tienri</i> (siužetinis tekstas)	<i>Taip tarė stiprusis Dievas</i>	
			22	80	<i>Ėšitnia ėšitim</i> (siužetinis tekstas)	<i>Iėgiri iėgirdau</i>	
		12	23	85	<i>Bular bielėli kiučliari</i> (siužetinis tekstas)	<i>Šios žymios dienos</i>	
			24	96	<i>Jochtur kiučliu Tienri</i> (iškalminga giesmė)	<i>Nėra kito tokio stipraus kaip Dievas</i>	
			25	105	<i>Ševahaťy Tienri</i> (siužetinis tekstas)	<i>Gailėtingasis Dievas</i>	
			26	106	<i>Jachšy akyl da bilmiak</i>	<i>Iėvalgus protas ir žinojimas</i>	
			27	109	<i>Machtav bierijz</i>	<i>Šlovinkite</i>	
			28	111	<i>Koltcha byla ė Tienri</i>	<i>Maldauju Dievo</i>	
			29	111	<i>Alhyštydyr ol kielėvėčiu</i>	<i>Tebūna palaimintas atėnanūtis</i>	
			30	111	<i>Jartyhašlahyn bizni</i>	<i>Iėgelbėki mus</i>	
			31	56	Tienrimiz biznin	Mūsų Dieve	
			32	57	<i>Tienri chajfysunhej</i>	Tepasigaili Dievas	ps. 67
2 b		13	33	57	Da halieginia tynlahyn	Ir dabar išklausyk	
		14	34	58	Machtavluđur (tyjlytyn)	Tebūna pašlovintas (tyliai)	
		15	35	58	Kiplianjiz da kiučiajsin	Stiprėkite ir tesustiprėja	
		16	36	59	Koltcha byla (tyjlytyn)	Prašydamas (tyliai)	
		17	37	59	Koltchalaryjz kabul bolhej	Tebūna išklaustos jūsų maldos	
	18	38	38	Machtavluđur ady j Sienln	Tebūna pašlovintas Tavo vardas		
3			39	189	<i>Burunhu altyš</i>	<i>Firmasis palaiminimas</i>	
			40		Alhyšlar	Palaiminimai	
			41		Kim symarlansa	Kas pasiduos Dievo globai	
		19	42		Atamyz ki kiokliardia	Tėve mūsų kurs esi danguje	

jog, sakykime, siužetiniame ar tylios maldos tekste nėra atgailos ar maldavimo motyvų (tai dar vienaip ar kitaip priklauso nuo teksto interpretavimo būdų ir konteksto). Tačiau kiekvienos maldos specifiką apibrėžia jos paskirtis, vieta sistemoje. Todėl vienoje maldoje akcentuojamas siužetas, o kitoje – šlovinimas ar meldimas. Maldos priskyrimas atitinkamai kategorijai ir buvo sąlygotas šių esminių kriterijų.

Ši analizė parodė, kad maldų turinio kategorijos nėra pabiros ar atsitiktinės. Jų santykis su bendra jau minėta tridale pamaldų struktūra yra sistemiškas ir todėl prasmingas. Jį analizuojant buvo prieita prie tokių išvadų:

- 1) visos svarbiausios turinio kategorijos, apie kurias kalba liturgijos tyrėjai (šlovinimas, dėkojimas, atgaila, meldimas, tikėjimo išpažinimas) išsidėsto 1-oje pamaldų dalyje;
- 2) 2 a dalis yra skirta konkrečiai progai, šventei, dienai, todėl maldų tekstai atspindi svarbiausią, iškilų progą pažymintį dalyką – su tam tikra švente ar diena susijusį (biblinį – tiesiogiai arba perpasakojant) siužetą;
- 3) 2 b dalį sudaranti tyliųjų maldų grupė savo turiniu apibendrina visą vyksmą, o be to, dar kartą pabrėžia individualų Dievo ir žmogaus bendravimo pobūdį (tai sudaro vieną būdingiausių karaimų religijos bruožų);
- 4) 3-ioje dalyje (giedant, progiesme) skaitomi palaiminimai.

Eilės tvarka, pagal kurią išsidėsto maldų turinio kategorijos, išlieka beveik tokia pati, kokią savo darbuose vardino A. Zajączkowski, A. Dubiński, J. Duvanas ir kiti mūsų minėti autoriai. Teisybė, į jų nubrėžtą schemą kartais netikėtai „įsiveržia“ papildomos šlovinimo, tikėjimo išpažinimo maldos. Tokių įsiterpimų priežasčių gali būti daug (pavyzdžiui, taip galbūt paprasčiausiai siekiama sustiprinti Viešpaties šlovinimą, arba turinio kategorijų tvarka iš esmės nėra tokia svarbi ir griežta, ir pan.), todėl sunku vienareikšmiai juos čia įvertinti. Tačiau, nepaisant atsirandančių intarpų, kitos maldos toliau išsidėsto nuosekliai, tad galima teigti, jog šitaip pamaldų tvarka nesuyra.

Visos maldos Lietuvos karaimų dievogarbos ritualuose yra giedamos tam tikra melodija arba rečituojamos. Siekiant išsiaiškinti, koks yra muzikinės pamaldų išraiškos ir minėtos liturgijos struktūros santykis, pirmiausia buvo išanalizuotos pačių giesmių melodijos (žr. ankstesnes publikacijas¹⁴ – melodijos buvo redukuotos, sistemškai išanalizuotos dermių, kadencijų, traukos centrų, apimties, teksto ir garso santykio aspektais, suskirstytos į atskirus melodinius tipus, sulygintos su Egipto karaimų giesmėmis).

Žengiant kitą žingsnį, t. y. aiškinantis, koks yra šių melodijų vaidmuo liturgijoje, buvo pasinaudota jau aptartais liturgijos struktūros dėsniniais, konkrečių maldų melodijas ir jų

¹⁴ K. Firkavičiūtė, „Apie karaimų liturgines giesmes“, *Gama* 7–8, 1994, 30–34.

K. Firkavičiūtė, „Lietuvos atodangos: kita muzika“, *Muzikos kultūros situacija Nepriklausomoje Lietuvoje*, Vilnius: LMA, 1996.

K. Firkavičiūtė, „Panazijizmo koncepcija ir Lietuvos karaimų liturginis giedojimas“, *Lietuvos muzikologija I*, Lietuvos muzikos akademija, 2000.

muzikines charakteristikas mėginta lyginti su teksto liturgine funkcija. Šio tyrimo rezultatai būtų tokie: 1) pasitvirtino klausa jaučiamas dalykas, kad maldų melodijos savo muzikinėmis savybėmis (derme, specifinėmis melodinėmis formulėmis, traukos centrais ir kt.) neatskleidžia jokio tiesioginio ar netiesioginio ryšio nei su liturgine teksto funkcija, nei su jo vieta rituale (kokioje liturgijos dalyje – 1, 2 ar 3 – jis bebūtų); 2) todėl galima teigti, jog grynos muzikinės dramaturgijos dievogarbos rituale nėra; 3) tai daugeliui religinių tradicijų įprastas reiškinys (įdomu, kad islamo pasaulyje liturgijoje skambančios melodijos, Korano rečitavimas net neturi teisės būti pavadintos muzika); 4) kadangi melodija yra labai glaudžiai susijusi su savuoju tekstu, būtent per tai pirmiausia pasireiškia jos ir liturgijos santykis: atskiros maldų rūšys (t. y. atitinkami tekstų žanrai) turi vien joms būdingas melodijas-tipus; 5) išskirtinos tik psalmių melodijos – jos tiesiogiai priklauso nuo liturginės (konkreči liturginio kalendoriaus proga) ar neliturginės (laidotuvių, pasninko laikas, liga, kt.) progos, viena ar kita proga ta pati psalmė giedama skirtinga melodija. Neliturginiame kontekste visos 150 psalmių giedamos išties viena po kitos ir ta pačia melodija, tačiau, kitaip nei kitose su ST susijusiose kultūrose, liturginė ir neliturginė proga nekeičia tradiciškai reikalaujamo melodijos ir teksto santykio – teksto struktūros savitumai abiejuose kontekstuose privalo atsispindėti ir melodijoje¹⁵.

Taigi nagrinėjant liturgijos ir muzikos santykį Lietuvos karaimų dievogarboje, kaip kad ir tyrinėjant pačias melodijas, dar kartą pasitvirtino tiesa, jog liturgijai visomis prasmėmis vadovauja (Biblijos) žodis, tekstas, todėl negali būti jokios kitos nei kad žodžio „dramaturgijos“. Jis nurodo, kokio ilgio, kokios sandaros, kokio pobūdžio atitarimo prasme turi būti maldos melodija. Konkreči jos muzikinė išraiška – tai jau žodinės tradicijos reikalas, todėl natūralu, kad kelios karaimų bendruomenės turi nemažai skirtingų melodijų, o kai kuriose kitose šalyse (pavyzdžiui, JAV, išeivių iš Egipto bendruomenėse) užmirštomis giesmėms net kuriamos naujos melodijos. Svarbu tik pabrėžti, kad Lietuvos karaimų bendruomenėje dar išliko senų laikų žodine tradicija perduodamos giesmių melodijos (tai atskleidė Lietuvos ir Egipto karaimų giesmių palyginimas¹⁶), kurias dabar galima nagrinėti ir iš jų sužinoti šio specifinio muzikinio-liturginio palikimo ypatybes.

LITERATŪRA

1. Allegro, J., 1986: *The Dead Sea scrolls*, New York.
2. Ankori, Z., 1959: *Karaites in Byzantium*, New York.
3. Baliulis, A., Mikulionis, S., Miškinis, A., 1991: *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius.
4. Bradshaw, P. F., 1992: *The search for origins of Christian worship*, Oxford University Press.
5. Czato, E., 1996: „Some typological properties of North-Western Karaim in areal perspectives“, *Areale, Kontakte, Dialekte. Sprache und ihre Dynamik in mehrsprachigen Situationen*, Bochum: Brockmeyer.
6. Dubiński, A., 1994: „Osnovy karaimskoj religii“, *Caraimica*, Warszawa.

¹⁵ Į skirtingą psalmių melodijos ir teksto santykį (įvairiose su ST susijusiose liturginėse tradicijose), priklausančią nuo liturginės ar neliturginės progos, pirmieji dėmesį atkreipė vokiečių muzikologai R. Flender ir R. Randhofer.

¹⁶ K. Firkavičiūtė, *Lietuvos karaimų liturginės giesmės* (diplominis darbas, LMA), 1994.

7. Falk, D. K., 1998: *Daily, sabbath and festival prayers in the Dead Sea scrolls*, Leiden, Boston, Koln: Brill.
8. Firkavičiūtė, K., „Apie karaimų liturgines giesmes“, *Gama* 7–8, 1994, 30–34.
9. Firkavičiūtė, K., 1996: „Lietuvos atodangos: kita muzika“, *Muzikos kultūros situacija Nepriklausomoje Lietuvoje*, Vilnius: LMA.
10. Firkavičiūtė, K., 2000: „Panazijizmo koncepcija ir Lietuvos karaimų liturginis giedojimas“, *Lietuvos muzikologija* I, Lietuvos muzikos akademija.
11. Flender, R., 1992: *Hebrew psalmody. A structural investigation*, Jerusalem.
12. „Glas Jakova“, *Molitvy karaimov*, sost. I red. F. A. Maleckij, Vilna, 1910.
13. Günay, U., Güngör, H., 1998: *Türk din tarihi*, Istanbul.
14. Harviainen, T., 1997: „Signs of new life in Karaïm communities“, *Ethnic encounter and culture change. Papers from the Third Nordic Middle East Conference on Middle East*, Bergen.
15. *Karaimy. Karaïmskij biograficheskiy slovar' (ot konca VIII v. do 1960)*, Moskva, 1993.
16. *Karaimų liturginis maldynas (I)*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
17. *Karaimų liturginis maldynas (II)*, Vilnius: Baltos lankos, 1999.
18. *Катихизис, Основы Караимского Закона*, сост. Я. Дуван, С. -Петербург, 1890.
19. Kobeckaitė, H., 1997: *Lietuvos karaimai*, Vilnius: Baltos lankos.
20. Kričinskis, S., 1993: *Lietuvos totoriai*, Vilnius.
21. Kuzgun, S., 1993: *Hazar ve Karay türkleri*, Ankara.
22. Lange de, N., 1996: *Judaizmas*, Vilnius: Aidai.
23. Lasker, D. J., 1989: „Islamic influences on Karaite origins“, *Studies in Islamic and Judaic traditions II (Brown Judaic studies 178)*, eds. W. M. Brinner and S. D. Ricks, Atlanta: Georgia.
24. Mann, J., 1972: *Texts and Studies*, vol. I–II, New York.
25. Nemoj, L., 1950: *Karaite Anthology*, New Haven.
26. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press, 1988.
27. Randhofer, R., 1995: *Psalmen in einstimmigen vokalen Überlieferungen. Europäische Hochschulschriften*, Bd. 131, Peter Lang.
28. *Religijotyros žodynas*, Vilnius: Mintis, 1991.
29. Szyszman, S., 1980: *Le Karaïsme. Ses doctrines et son histoire*, Lausanne: L'Age d'Homme.
30. *Šventasis Raštas. Senasis Testamentas*, iš lot. k. vertė arkivyskupas J. J. Skvireckas, Vilnius: Vaga, 1990.
31. Werner, E., 1957: „The Musical aspects of Dead Sea scrolls“, *The Musical Quarterly* 43, New York, 21–37.
32. Werner, E., 1959: *The sacred bridge*, New York: Columbia University Press.
33. Zajączkowski, A., 1961: *Karaimy in Poland*, Kraków: PWN.
34. Zajączkowski, A., 1987: „Nabożeństwo karaimskie“, *Karaimi (Materiały z sesji naukowej)*, Pieniężno.
35. Zajączkowski, A., 1929: „Unikanie wyrażen antropomorficznych w przekładach karaimskich“, *Mysł karaimski*, II/2, 9–24.

RELATIONS BETWEEN THE LITURGY AND MUSIC IN RELIGIOUS SYSTEM OF LITHUANIAN KARAIMS

Karina Firkavičiūtė

Summary

In this article a recent research on liturgy and music of Lithuanian Karaims (a Turkic nation confessing Karaism) is presented. The structural investigation of Karaïm liturgy made for the first time allows the author to analyse the liturgical chant tradition as an active element of the liturgy and to clear out the relations between liturgy and music. The conclusion says, that there isn't any systematic dependence between those two elements in Lithuanian Karaïm liturgy, except: 1) the very narrow one – every kind of prayer has its own melody, and 2) the melody of a psalm to be chanted depends on either liturgical or non-liturgical occasion.